

Петя КАРАМФИЛОВА

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

**СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА СЪС ЗНАЧЕНИЕ НА ЛИЦА
В СЛАВЯНСКИЯ ПРЕВОД НА АНТИЮДЕЙСКИТЕ СЛОВА
НА ЙОАН ЗЛАТОУСТ**

Petya KARAMFILOVA

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

**NOUNS WITH PERSONAL REFERENCE
IN THE SLAVIC TRANSLATION
OF JOHN CHRYSOSTOM'S ANTI-JUDAIC HOMILIES**

John Chrysostom's homilies *Against the Jews* are part of the author's rich heritage which belongs to the homiletic genre. They are part of the Slavic version of the collection containing Chrysostom's homilies and sermons called *Margarit* which appeared in the 14th century. The translation is thought to have been carried out by Dionysius, a famous writer at that time. This paper takes into account word formation and semantics of derivative nouns denoting persons, in particular those formed with suffixes *-bnikъ/-enikъ* as registered in the anti-Judaic discourses. The material is excerpted from manuscript № F.I.197 from the Russian National Library.

Keywords: nouns with personal reference, word formation, semantics, homily, John Chrysostom

Словата „Против юдеите“ (на гръцки език Λόγοι κατά ἰουδαίων) са част от богатото литературно наследство на Йоан Златоуст, принадлежащо към омилетичния жанр. Знаменитият отец на църквата ги произнася от амвона на големия храм в Антиохия в рамките на около една година – първите три слова са произнесени през есента на 386 г., а останалите пет – през есента на 387 г. Надсловът – „Против юдеите“ – създава впечатлението, че патосът на проповедника е бил насочен срещу юдеите, но това не е съвсем точно. В словата Златоуст отправя своите думи най-вече срещу християните, които посещавали синагогите, участвали в еврейски

празници, спазвали юдейския пост, т. е. срещу юдействащите християни. Това изрично е отбелязано при отпечатването на словата през XVIII век от Бернар де Монфокон – редактор на изданието, който поставя под надсловта „Срещу юдеите“ кратка бележка в този смисъл.

Съдържанието на словата ги прави актуални за българската действителност през XIV век¹ и вероятно заради това те стават част от славянската версия на сборника със Златоустови слова Маргарит, която се появява по онова време. Славянският Маргарит съдържа шест от осемте слова, като второто и третото, представени в изданието на гръцкия текст в *Patrologiae graeca*, липсват².

За преводач на Маргарита се смята книжовникът Дионисий³. Името му се споменава в приписка, която присъства в няколко преписа на сборника със Златоустови слова – в Загребския сборник на Владислав Граматик от 1469 г.; в ръкописен сборник от 15 в., №155, от сбирката на Академичната библиотека в Букурещ и в Рилския ръкопис, 16 в., № 3/8, от сбирката на Рилския манастир⁴. На Дионисий, който имал изключителни способности като преводач от гръцки на български, отделя място и патриарх Калист в Житие на Теодосий Търновски⁵.

Обект на изследователски интерес в това проучване са производните съществителни имена за лица, образувани с наставки –*никъ/-ѣникъ*, които са регистрирани в превода на антиюдейските слова на Йоан Златоуст. Проследяват се словообразователните особености и семантиката на лексемите, отношението им към изходните гръцки думи. За да се открие мястото на съответната лексема в речниковия фонд на българския език в диахронен план, се разглежда употребата ѝ в множество старобългарски и среднобългарски писмени паметници.

¹ През 1360 г. в Търново се провежда църковен събор, насочен срещу различни групи еретици, а също и срещу евреите. Сведения за това събитие ни дава Житие на Теодосий Търновски от патриарх Калист – вж. Златарски, В. Н. Житието на св. Теодосия Търновски. – СБНУ, 2(20), 1904, 19–27.

² Migne., J. P. *Patrologiae cursus completus. Series graeca*. T. XLVIII. Paris, 1862, col. 843–942. Това издание на гръцкия текст се използва за съпоставка по-нататък в проучването.

³ За личността на Дионисий вж. Ангелов., Б. Търновският книжовник Дионисий Дивни. – Старобългарска литература. 1980, кн.7, с. 54–62; Спасова, М. Приписка с името на книжовника Дионисий в български ръкопис от 1355/1365 г. – В: „България, земя на блажени...“ *In memoriam Professoris Iordani Andreevi*. Международна конференция в памет на проф. дин Йордан Андреев. В. Търново, 2009, с. 423–433.

⁴ Ангелов., Б. Цит. съч., с. 58. М. Спасова добавя още един ръкопис, съдържащ споменатата приписка – ркп. № 45, Народна библиотека на Сърбия, Плевля. – вж. Спасова, М. Цит. съч., с. 430, бел.1.

⁵ Златарски, В. Н. Цит. съч., с. 18.

Материалът за проучването е ексцерпиран от ръкопис № F. I. 197 от РНБ (№ F.I. 59 от сбирката на граф Ф. А. Толстой по описа на Калайдович и Строев⁶), който съдържа 297 л. и включва Маргарит (до л. 272) и допълнения. Антиюдейските слова са разположени от л. 50а до л. 130а.

Производните съществителни имена за лица, образувани с наставки **-ъникъ/-юникъ**, представляват най-многобройната група сред всички съществителни имена за лица, регистрирани в антиюдейските слова (36 от общо 87). От тях енокоренни са 32 лексеми, а 4 – композита.

Количественото превъзходство на тази лексико-семантическа група характеризира и класическите старобългарски паметници и е белег за нейната продуктивност⁷.

С най-голяма честота на употреба в словата се отличава лексемата **свѣщеньникъ** – 17 употреби. Следва **мъченикъ** с 14, **оученикъ** и **развонникъ** с по 9 употреби. Повече от половината лексеми – 21 от общо 36 – се употребяват само по веднъж.

В работата представянето на отделните лексеми става по азбучен ред⁸ с броя употреби, всички значения, гръцкото съответствие (или съответствия) и текст за илюстрация. След това се спираме на разпространението на съответната лексема в ръкописи от старобългарската и среднобългарска епоха⁹.

⁶ Вж. Калайдович, К. П. Строев. *Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке тайного советника, сенатора, двора его императорскаго величества, действительнаго камергера и кавалера графа Феодора Андреевича Толстого.* Москва, 1825.

⁷ Вж. Цейтлин, Р. М. *Лексика древнеболгарских рукописей.* София, 1986, с. 139.

⁸ Лексемите се нормализират според СтБР и СтСл.

⁹ Извършва се съпоставка с класическите старобългарски паметници (=КСП) по Старобългарски речник. Т. 1 (а-н). С., 1999; Т.2 (о-ѵ). С., 2009. (=СтБР); Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). М, 1994 (=СтСл). Сравнението със състоянието в по-късни текстове се осъществява при използване на по-обща справочници: *Slovník jazyka staroslověnského.* Praha, 1 (а-ћ), 2 (к-ѵ), 3 (п-р), 4 (ѣ-ѵ). 1958–1997. (=SJS); Срезневский, И.И. *Материалы для словаря древне-русского языка.* Спб., 1893–1912 (=Срезн.); Miklosich, F. *Lexikon palaeoslovenico – graeco - latinum.* Vindobonae, 1862–1865 (=Микл.). Прави се съпоставка с творби на старобългарски писатели, запазени в по-късни преписи, като Климент Охридски – Христова, И. *Речник на словата на Климент Охридски.* С., 1994 (=КлОхр); Йоан Екзарх – Sadnik, L. *Des hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδοξοῦ πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. 1–4.* Wiesbaden – Freiburg, 1967–1983 (=ЙЕБог.); Aitzetmüller, R. *Das Hexameron des Exarchen Johannes. 1–7.* Graz. 1958–1975 (=ЙЕШест.); Иванова-Мирчева, Д. *Йоан Екзарх Български. Слова.* С., 1971 (=ЙЕСл); Презвитер Козма – Давидов, А. *Речник-индекс на Презвитер Козма.* С., 1976 (=ПрКоз); Петър Черноризец – Павлова, Р. *Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век.* // Кирило-Методиевски студии. Кн. 9, 1994 (=ПЧерн); някои преводни произведения, запазени в по-късни преписи – Симеонов сборник – Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. *Речник-индекс.* С., 1993 (=Симсб); Паренесис на Ефрем Сирий – Paraenesis. *Die altbulgarische Übersetzung von werken Ephraims des Syrers.* Bd. 1 -

вѣсадѣникъ,-а м. (3) 1. Колар ἠνίοχος: непокорѣшиша ѿ неοὔδοуъ оὔдрѣжѣна выважѣтъ, ѿ ниже ѿга нѣже оὔзды, нѣже вѣсадѣника (ἠνίοχου) рѣкы приѣмлетъ (526); 2. Конник, ездач ἀναβάτης: ѣже въ прѣснехъ мωϋσῆσῃ глааше, конѣ ѿ вѣсадѣника (ἀναβάτην) въврѣже въ мѣре (796). Второто значение е в цитат от Изх. 15:1.

От КСП лексемата е регистрирана с 3 употреби единствено в новата част на Синайския псалтир (Песен 1 – по Изх.15:1,4,19), гр. съотв. е ἀναβάτης – „конник“. В SJS са отбелязани употреби в ГригПар; в псалтирите – Бол; Пог; Лобк; Пар – в Песен 1 с гр. съотв. ἀναβάτης. У Срезневски – в СинПат11в. Само в ЕфрС лексемата предава и гр. ἠνίοχος, което освен „колар“ има и значение „водач на колесница“. В същия паметник вѣсадѣникъ предава и ἐπιβάτης – „конник“. В Историческата Палея вѣсадѣникъ превежда гр. ἀναβάτης – в разказ за същия епизод от Изх. 15. В ръкописите от 14 в. е налице в МанХр; ЕвтТ.

грѣшникъ,-а м. (1) грешник ἁμαρτωλός: грѣшникуѡ (ἁμαρτωλῶ) же рѣ бѣ. вѣскжл тѣ ѿ повѣдоуѣши ѡправданѣа моа. ѿ приѣмлеши за вѣтъ мон оὔсты твоѣми (1076).

Лексемата е регистрирана в голяма част от КСП – Зогр, Мар, Асем, Сав, СинПс, СинЕвх, Супр, Рил с гр. съотв. ἁμαρτωλός – „грешник“. В SJS са отбелязани употреби в по-късни текстове на Апостола – Слепч, Мак, Шишат – и Псалтира – Пог, Бол, Лобк, Пар. У Срезневски – в Сб1076 г. (за гр. ἁμαρτωλός). Лексемата е налице в КлОхр; Симсб;

5. Freiburg, 1984–1990. (=ЕфрС); Историческата Палея – Станков, Р. Лексика Исторической Палеи. В. Търново, 1994 (=ИПал); пророчески книги – Златанова, Р. Книга на дванадесетте пророци с тълкования. (Старобългарският превод на Стария завет. т. 1.) С., 1998 (=Прор.); произведения от 12. и 13. век, запазени в по-късни преписи – Народно житие на Йоан Рилски - Иванов, Й. Жития на св. Ивана Рилски – ГСУ ИФФ, 32, 1936, 28–37. (=НЖЙР) и Борилов синодик – Тотоманова, А., И. Христов. Речник-индекс на словоформите в Борилова синодик. С., 2015. (=БорСнд). От съвременните на Дионисиевия превод текстове съпоставка се прави с произведенията на Евтимий Търновски – Калужняцки, Е. Съчинения на българския патриарх Евтимий (1375-1393). В.Търново, 2010. (=ЕвтТ.); Григорий Цамблак – Русев, П., И. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971 (=ГЦПСЕ); Давидов, А., Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983. (=ГЦЖСтД); Русев, П., А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и старата румънска литература. С., 1966. (=ГЦМЙН) Русев, П. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. С., 1983.(=ГЦЙоКр), (=ГЦНадгрКипр); Киприан – Русев, П. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. С., 1983. (=КипрМП) и преводни творби като Манасиевата хроника – Среднеболгарский перевод хроники Константина Манасии в славянских литературах. С., 1988 (=МанХр); словата на авва Доротей – Димитров, К. Речник-индекс на словата на авва Доротей. В. Търново, 2010 (=Дор).

ЙЕБог (гр. ἁμαρτωλός); ЙЕШест (гр. ἁμαρτωλός); ЕфрС (гр. ἁμαρτωλός); ЙЕСл; ПЧерн; Прор; ИПал (гр. ἁμαρτωλός); НЖЙР; Дор (гр. ἁμαρτωλός); ЕвтГ.

законъникъ,-а м. (1) подчиняващ се на закона, изпълнител на закона: сѣго ради рѣ вѣхъ ѱудѣемъ ꙗко ѱудѣи· везаконъниимъ ꙗко везаконенъ· не сѣи везаконенъ бѣ, нж законъникъ (ἐννομος) хѣ (76а). (1 Кор. 9:20-21)

Лексемата е част от цитат от Новия Завет – 1 Кор. 9:20-21 и има поспецифично значение – „подчиняващ се на закона, изпълнител на закона“. От КСП е налице в Зогр, Мар, Асем, Сав и предава гр. νομικός – „законник, познавач на закона, учител по закона“. В SJS е отбелязана употреба в Слепч, Охр, Шишат, Христ за гр. ἐννομος в 1 Кор. 9:20-21. У Срезневски – в ПатСин11в, ГрНаз11в. с гр. съотв. νομικός. Налице е и в словата на авва Доротей с гр. съотв. νομικός.

клеветъникъ,-а м. (1) обвинител κατήγορος: аще ли прѣслоушаѣте, ѿли нѣкыж ѿ ѿже таковаа смѣжшихъ о҃крыѣте, ꙗкоже клеветъници (κατήγοροι) ѕѣлѣнїи прѣпоставатъ сѣ вамъ (62а).

Лексемата е налице в два от КСП – СинПс и Клоц, където предава гр. συκοφάντης – „доносник, клеветник“. Гръцката лексема κατήγορος – „обвинител“ е преведена чрез словообразователен синоним на клеветъникъ – клеветаръ в Супр. Р. Цейтлин смята, че в езика на КСП лексемите клеветъникъ и клеветаръ се употребяват в различни значения и „затова не са семантически съотносителни“ (Цейтлин 1986: 165). По-приемливо е твърдението на Ефимова, че все пак „лексемата клеветъникъ е имала значение „обвинител“ и в старобългарския език и основание за това твърдение ѝ дава преводът на Деян 25:18 в няколко по-късни ръкописи, съдържащи текста на Апостола (Мак, Христ, Шишат), където гр. οἱ κατήγοροι – „обвинители“ – се предава с клеветъници. (Ефимова 2006: 90).

В SJS присъствието на клеветъникъ е отбелязано в Мак; Христ; Шишат за гр. κατήγορος – „обвинител“. У Срезневски – в ГрНаз11в; Златостр 1200 г. с гр. съотв. κατήγορος; и с друго гр. съотв. – в ПандАнт11в; НикПанд (за κατάλαλος – „клеветник“). Лексемата е регистрирана в Симсб; ЙЕБог; ЕфрС (за κατάλαλος – „клеветник“); ПрКоз; ПЧерн.

корабъникъ,-а м. (2) моряк ναύτης: ѿ коравници (ναῦται) прѣже даже коравъ ѿ пристанища ѿзѣлѣши, ѿ кормило прио҃страхъ (64а).

От КСП лексемата е налице в Супрасълски сборник в словосъчетанието старѣшина коравъникомъ и гр. съотв. ναύκληρος – „кормчия, водач

на кораб“. В SJS са отбелязани употреби в текстове на Апостола – Мак; Христ; Шишат; също и в ГригПар с гр. съотв. ναύτης – „моряк“. У Срезневски лексемата е с облик **корабльникъ** и е налице в Мин1096; СинПат11в; НикПанд – за гр. ναύτης. Лексемата е регистрирана и в Прор; МанХр; ЕвтГ.

кръчьмьникъ, -а м. (2) кръчмар κάπηλος: нѣ во раз'воинникомъ ниже кръчьем'никомъ (καπήλων) просто, нж в'ѣсовомъ ѣсть ѡвителище. (55а).

Липсва в КСП. У Срезневски са отбелязани употреби в Изб1073; ПатСин11в. с гр. съотв. κάπηλος – „кръчмар“. Лексемата е налице в Симсб; МанХр.

лювиликъ, -а м. (3) мил, драг, любим ἀγαπητός: сѣ ѡ тѣѣ сътворѣ любниче (ἀγαπητέ), в'ѣды ꙗко крат'ко ѣсть настожще житїе (128а).

Лексемата липсва в КСП. В Супр, Рил е налице мотивиращото причастие-прилагателно **лювиикъ**, като в Рил то предава гр. ἀγαπητός. У Срезневски са регистрирани употреби на **лювиликъ** в ПандАнт11в; НикПанд; Златостр; ЕфрС13в. – с гр. съотв. ἀγαπητός. Лексемата е налице в ЕфрС.

матежъникъ, -а м. (1) метежник στασιαστής: гдѣ оубо начашъ иже присно дх̄оу етомоу съпротивлѣжшии сѡ· мьвотворци и матежъници (στασιασταί) (88а).

От КСП лексемата е регистрирана с една употреба в Супрасълския сборник – с гр. съотв. ἀντάρτης – „метежник“. В SJS е отбелязана употреба в Усткрмч13в. за гр. στασιώδη – „метежник“. Лексемата е налице в ПЧерн.

мъченикъ, -а м. (14) мъченик μάρτυς: тако ѡ тѣѣ ѡще ѡразиши ѡваанїа и чарѡд'ванїа и влѣх'вованїа и оумрешѣ въ нед'жзѣ, мнѣкъ (μάρτυς) съврѣшенъ еси· (126б).

Лексемата е налице в голям брой от КСП – Асем; Сав, Унд, Ен; СинЕвх; Клоц; Супр. В SJS са отбелязани употреби в текстове на Апостола – Шишат; Мак. У Срезневски – в ГрНаз11в; Ефркрмч; Златостр – с гр. съотв. μάρτυς. Лексемата е налице в КлОхр; Симсб; ЙЕБог (μάρτυς); ЙЕШест (μάρτυς); ЕфрС (μάρτυς); ПрКоз; БорСнд (μάρτυς); МанХр; Дор; ЕвтГ; ГЦЖСтД; ГЦПСЕ; ГЦМИН.

нав'ѣтъникъ, -а м. (1) зложелател, злоумишленник ἐπίβουλος: коль добра твоа коуплѣ· творѣца т'влесѣ прогнѣваеши бѡ·и своѣго нав'ѣтъника (ἐπίβουλον) на врачеванїе призываеши (60б).

Лексемата липсва в КСП. У Срезневски е отбелязана употреба в ГрНаз14в. без гр. съотв. Лексемата е налице в БорСнд (ἐπίβουλος); МанХр; Дор – за гр. ἐπίβουλος; ЕвтГ; ГЦЖСтД; ГЦМЙН.

наслѣдникъ,-а м. (1) наследник κληρονόμος; напоследокъ же дѣиіи сиѣхъ гла намы сномъ, егоже положи наслѣдника (κληρονόμου) въсѣмъ (106а).

Лексемата е регистрирана в голяма част от КСП – Зогр; Мар; Асем; Сав; Боян; Ен; СинЕвх; Клоц – с гр. съотв. κληρονόμος – „наследник“. У Срезневски са отбелязани употреби в Ефркрмч; Златостр; ПандАнт11в; ГАмарт с гр. съотв. κληρονόμος. Лексемата е налице в КлОхр; ЙЕБог (κληρονόμος); ЕфрС (κληρονόμος); МанХр; Дор (κληρονόμος); ЕвтГ; ГЦЖСтД.

начальникъ,-а м. (1) началник, предводител ἄρχων. ἄще ли хощете и ѿ иже въ нихъ сѣа наченшіихъ· и оученикы събравшихъ· и въ начальники (ἄρχοντας) и прѣстатела нарекиши· сѣ и оугасъшихъ ѡбѣе, наченѣмъ оуказаніи сими. (76а).

От КСП лексемата е регистрирана само в Синайския евхологий с гр. съотв. ἀρχηγός – „началник, вожд, предводител“. В SJS са отразени употреби в Охр; Слепч; Шишат с гр. съотв. ἀρχηγός. У Срезневски – в ГрНаз11в; ПандАнт11в; Ефркрмч; Никпанд. Лексемата е налице в КлОхр; Симсб; ЙЕБог; ЙЕШест (ἀρχηγός); ЕфрС; ПрКоз; Прор; ИПал; БорСнд; МанХр; ЕвтГ; ГЦЖСтД; ГЦПСЕ; ГЦМЙН; МПКипр.

неподобникъ,-а м. (2) аномей ἄνομοιος. неподвници (51а) – ἄνομοιοι; неподвници (51а) – ἄνομοιοι: иво еже поэмлѣхъ жидове, сѣ поэмлатъ и неподвници (51а).

От КСП лексемата е налице само в Супрасълския сборник и предава гръцкото прилагателно ἄνοσιος – „безбожен, нечестив“. В останалите паметници, които се използват за сравнение, липсва.

В антиюдейските слова лексемата е с терминологично значение и служи за предаване на гръцкото прилагателно ἄνομοιος, чиято семантика по принцип е „различен, нееднакъв“, но тук служи за назоваване на привържениците на еретическа група, изповядваща крайна форма на арианството – аномейте.

окаиньникъ,-а м. (3) заклинател, магьосник, баяч ἐπαιιδός; Егда во ѡбааніи (τοὺς ἐπιδουὺς) иженеши съ многож досадох ѿ своѣго домоу, въсі оуслѣшавши похвалатъ и оудиватъ сѣ и къ дроугъ дроугоу рекжтъ. (1246).

Лексемата липсва в КСП. В SJS са отбелязани употреби на **ока-
нянникъ** в текстове на Псалтира – Пог; Лобк; Пар (с гр. съотв. *φάρμακος*
– „заклинател, магьосник“) – и на Апостола – Слепч (*γός* – „измам-
ник“). У Миклошич е лексемата е регистрирана в ръкопис, включващ
Диалози на папа Григорий и дякон Петър и др., 16 век, с гр. съотв.
ἐλαοιδός. Налице у ЕвтГ (в Похвално слово за Константин и Елена).

овъщникъ,-а м. (3) съобщник, съучастник *κοινωνός*: *а̑ ѿже самоуоу
боу досадивша, сътворѣти ѿвещники (κοινωνούς)* (56б).

От КСП лексемата е регистрирана в Зогр, Мар, Асем, Ен, СинЕвх,
Клоц, Супр, Хил, Рил за гр. *κοινωνός* – „съобщник, съучастник“. В SJS
са отбелязани употреби в Слепч, Христ, Шишат, а също и в ГригПар. У
Срезневски – в Мин1097; Златостр; ГрНаз11в; ПандАнт11в; ЙЗлат14 в.;
СинПат11 в; ГАмарт. Лексемата е налице в КлОхр; Симсб; ЙЕБог;
ЙЕШест; ЕфрС; ПрКоз; БорСнд (*κοινωνός*); ЕвтГ.

оглагольникъ,-а м.(1) обвинител *κατήγορος*: *праведнии себѣ
ѿглаголники (κατήγορος) въ прѣвослѣвіи естъ* (117б).

Лексемата липсва в КСП. В Супрасълския сборник е налице глагол-
лът **оглаголати** – за гр. *κατηγορεῖν* – „обвиня“ и отглаголно съществител-
но **оглаголаниѣ** за гр. *κατηγορία* – „обвинение“. У Срезневски са отбеля-
зани употреби на **оглагольникъ** в Мин1097; Ефркрмч; НикПанд за гр.
κατήγορος – „обвинител“. У Миклошич – в Златоуст от 1574 г. и Сбор-
ник със смесено съдържание от 14 в.

осъжденникъ,-а м. (1) осъден *κατάδικος*: *како во ѿже оу̑ ниҳъ сжтѣ
страшна. ѿже многа стоуда исплъненаа. приразивши̑ сѧ. повѣженыхъ.
ѿсжѣнникъ (κατάδικων)* (54б).

Лексемата липсва в КСП. Глаголът **осъждити** е регистриран в Зогр,
Мар, Асем, Сав, СинПс, СинЕвх, Ен, Клоц, Супр; страдателното причас-
тие **осъжденъ** в Клоц и Супр предава гр. *κατάδικος* – „осъден“. У Срез-
невски са отбелязани употреби в Изб1073; Сб1076; ГрНаз11в. Лексемата
е налице в Симсб; ЕфрС.

отъстѣпникъ,-а м. (1) отстъпник *ἀποστάτης*: *прѣдалъ еси на̑ въ
рѣцѣ врагъ безаконныхъ мръзкихъ ѿстѣпникъ (ἀποστατῶν)* (81а).

Лексемата липсва в КСП. Глаголът **отъстѣпити** е налице в Зогр,
Мар, Асем, Сав, Ен, СинПс, СинЕвх, Клоц, Супр. У Срезневски са отбе-
лязани употреби на **отъстѣпникъ** в ГрНаз11в; ЙоЕкзБог за гр.
ἀποστάτης. Лексемата е налице в КлОхр; Симсб; ЙЕБог; ЙЕШест; ЕфрС;
БорСнд; МанХр.

плѣньникъ,-а м. (1) роботърговец, отвличащ хора в робство ἀνδραποδιστής: ἴαкоже плѣньници (οἱ ἀνδραποδισταὶ) ὠβοῦῖα ἢ плакз и тый зовомыѣ страгала· ἢ ἴна нѣкаа такова множицеж малыниѣ подажше дѣтеиѣ ἢ прѣльцажше, свокоды тый ἢ самыѣ жизни лишажть. (61б).

Лексемата е налице в КСП – Мар, Асем, Сав, Клоц, Супр – с гр. съотв. αἰχμάλωτος – „пленник“. В SJS са регистрирани употреби в ГригПар, Слепч. У Срезневски – в Сб1076; Мин1097; ПандАнт11в. (за гр. αἰχμάλωτος). Лексемата е налице в КлОхр; Симсб; ЕфрС (за гр. αἰχμάλωτος); МанХр; ЕвтГ.

Съпоставката с текстовете, които се използват за сравнение, показва, че лексемата е позната на книжовната традиция и превежда гръцката дума αἰχμάλωτος. Тук обаче имаме рядък случай, в който се предава гръцката композита ἀνδραποδιστής – „роботърговец, отвличащ хора в робство“. Вероятно тук в процеса на словообразуване ролята на мотивираща дума играе не прилагателното име плѣньнѣ (за плѣньникъ – „пленник“), а глагола плѣнити (за плѣньникъ – „плениващ хора“).

подържчъникъ,-а м. (1) подвластен, подчинен ὑποχείριος: ἴако въсждый свары постите са, ἢ вѣете пѣхажше пѣржчъники (ὑποχειρίους) ваш· ἄще же ѣгда клеверѣты вѣаше мръзъкъ вѣ твои постъ (52б).

Лексемата липсва в КСП. От по-късните паметници се среща в БорСнд. У Миклошич е регистрирана в Слова на Исак Сириин от 15 в.; Сб. със смесено съдържание от 14 в.; Патерик от 14 в. с гр. съотв. ὑποχείριος. Лексемата е налице и у Дор със същото гръцко съответствие.

Съпоставката със старобългарските и среднобългарски паметници показва, че лексемата подържчъникъ се среща сравнително рядко. Като нейна мотивираща дума може да се посочи прилагателното име подържчънѣ, което калкира гр. ὑποχείριος. Съществителното подържчъникъ предава същата гръцка дума.

проповѣдъникъ,-а м. (1) проповедник κήρυξ: Нинѣ же въсѣкож сжтъ лишени мѣти· ἴако проповѣдники (τοὺς κήρυκας) ἴстинѣ ἴмаще, ἢ къ самѣнѣ ѡнѣнѣ ἢ къ ἴстинѣ съпротивѣ стожтъ вражднож мыслиж· (57а).

Лексемата е налице в КСП – в СинЕвх, Супр за гр. κήρυξ. В SJS са отразени употреби в ГригПар; в текстове на Апостола – Охр, Мак, Христ, Шишат. У Срезневски – в Мин1076; Златостр; Ефркрмч; ГрНаз11в. Лексемата е налице в КлОхр; Симсб; ЙЕШест (κήρυξ); ЕфрС; БорСнд (κήρυξ); ЕвтГ; ГЦПСЕ; ГЦМЙН; ГЦЙКръст; МПКипр.

прѣимьникъ,-а м. (1) διάδοχος приемник, наследник: ѿпадѣшоу же ѿномоу, ѿ ѣже ѿ четырехъ рѣговъ ѿвращение когѣѣ ѿ прѣемникъ (τοὺς διαδόχους) по смѣрти прѣвааго цѣрѣ гавѣти. (85б).

От КСП лексемата е регистрирана само в Супрасълския сборник със същото гръцко съответствие. У Срезневски – в ГАмарт (διάδοχος). В ЙЕБог е налице приемьникъ за гр. διάδοχος. Лексемата е налице и в МанХр, ГЦПСЕ, ГЦЖСтД (прѣемьникъ); МПКипр (примьникъ).

прѣлѣстникъ,-а м. (1) измамник ἀπατεών: Понеже во видѣ ѣго пришеша· хѣтѣ ѣмоу съсѣннѣи пришествѣе, въведе прѣлѣстники (ἀπατεωνάς) нѣкыѣ, гѣко да ѿ тѣ ѣдинъ ѿ ѿнѣхъ вѣмѣнѣемъ ѣсть· (76б).

От КСП лексемата е регистрирана само в Супрасълския сборник и предава гр. πλανός – „измамник, съблзнитель“. У Срезневски – в ГрНаз11в. с гр. съотв. ἀπατεών – „измамник“. Лексемата е налице още в Симсб; ЙЕШест, НЖЙР, БорСнд (ἀπατεών); ЕвтГ.

разбойникъ,-а м. (9) разбойник ληστής: паче же не вѣдѣлище ѿ позорѣе ѣсть сънѣище жидѣвское· нѣ ѿ вѣртопъ разбойникѣмъ (ληστῶν) ѿ ѿбиталище свѣремъ (53а).

От КСП лексемата е налице в Зогр, Мар, Асем, Сав, Боян, ЗогрПал, СинЕвх, Клоц, Супр за гр. ληστής. В SJS са отразени употреби в текстове на Апостола – Охр, Христ, Шишат; в Беседи на Григорий Велики. У Срезневски – в Ефркмч; ПандАнт11в. Лексемата е налице и в Симсб; ЙЕШест; ЙЕСл; ЕфрС; ПрКоз; ПЧерн; Прор; БорСнд (ληστής); МанХр; Дор; ЕвтГ; ГЦЖСтД.

ратъникъ,-а м. (5) 1. Палач δῆμιος: врата же своѣго зрѣши нинѣ· не ѿ ратѣника (τοῦ δημίου) нѣ ѿ дѣвола кѣ пропасти погывѣлѣнѣи вѣвкома весправдѣ ѿ непѣнѣ (55б); 2. Враг, противник πολέμιος: да оѣвѣдѣ ратѣници (οἱ πολέμοι) гѣко не немощи ради ѣжѣж· нѣ ради законпрѣстѣпленѣа слоужжѣшихъ ѣмоу повѣженѣе высть (101а).

От КСП лексемата е налице само в Супрасълския сборник с гр. съотв. πολέμιος – „враг, противник“. У Срезневски – в Изб1073; ПандАнт11в. (за гр. πολέμιος – „враг“ (за дявола)). Лексемата е регистрирана в КлОхр; Симсб; ЙЕШест (πολέμιος); ЕфрС; Прор; ИПал; МанХр; ЕвтГ; ГЦЖСтД; ГЦПСЕ.

Второто значение на лексемата – „враг, противник“ – е широко застъпено в ръкописите. Първото значение – „палач“ – вероятно е свързано с по-общата семантика на ратъникъ – „воин, войник“. Съществуват приме-

ри от КСП – в Зогр, Мар (Марко 6:27), в които със старобългарското воинъ се предава гр. δῆμιος – „палач“.

сѡщеникъ, -а м. (17) свещеник ἱερεύς: сѡ оубо мѣл'хїседе, коуп'но ѡ црѣ ѡ сѡщеникъ (іερεὺς) вѣ, ѡвразъ во хотѣше выти хѣвъ (109а).

В КСП лексемата е с облик сѡщеникъ и е налице в Асем; СинЕвх за гр. ἱερεύς. В SJS е отразена употреба в Христ (старѡишина сѡщеникъ за гр. ἀρχιερεύς). У Срезневски – в Мин1097; Ефркрмч; ЕфрС13в. Лексемата е налице и в ЕфрС; ПрКоз; ИПал; БорСнд; Дор; ЕвтТ; ГЦПСЕ; ГЦМЙН.

Обликът сѡщеникъ се свързва ясно с прилагателното име сѡщеникъ като мотивираща дума, докато сѡщеникъ се мотивира от причастието сѡщениъ.

сѡкровникъ, -а м. (1) съжител σύσκηνος: вѣзмете рѣ къжо ѡ сѡсѣда своѣго ѡ сѡкровника (συσκήνου), сѡсѣды златы ѡ сѡсѡрѣны (79б).

Лексемата липсва в паметниците, които се използват за сравнение. Тя представлява калка на гр. σύσκηνος.

сѡнаслѣдникъ, -а м. (1) сънаследник συγκληρονόμος: ѡ оубѣныи оубо сице тѡ почѣлъ ѣсть, ѡко врата сѡтворити ѡ сѡнаслѣдника (συγκληρονόμον) (60а).

Лексемата липсва в КСП. В SJS са отразени употреби в Слепч, Охр, Шишат, Христ за гр. συγκληρονόμος. У Срезневски – в Мин1096; Мин1097; ПандАнт11в. Лексемата е налице и в ЕфрС; НЖЙР.

Лексемата сѡнаслѣдникъ е образувана чрез добавяне на префикс сѡ- към съществуващото в езика име за лице наслѣдникъ. Представката сѡ- калкира гръцката συ-

сѡродникъ, -а м. (5) роднина, близък, сродник συγγενής, οἰκεῖος: не во гражане гражаномъ тѣчѣж· нж ѡ сѡродници (συγγενεῖς) сѡродникомъ· ѡ свои своимъ· ѡ друзи другомъ, сѡрастръзаахж сѡ· (75а); не ѡко врата ѡ сѡродника (οἰκεῖον) ѡ своѣго на сѣе приведе начѡльство· нж сѣдоу бѣжѣо покарѣж сѡ вѣржи ѣмоу сѡщеничѣство ѡно (99б).

Лексемата липсва в КСП. В SJS е отразена употреба в Шишат за гр. συγγενής. У Срезневски – в Мин1097. Лексемата е налице и в БорСнд (за гр. συγγενής); МанХр; Дор (за гр. συγγενής); ЕвтТ; ГЦПСЕ.

В словата лексемата предава две гръцки думи – συγγενής, οἰκεῖος. Съпоставката с други преводни творби ни предоставя данни само за слу-

чай на превеждане на συγγενής със съродъникъ. Лексемата представлява калка на гръцката дума. Префиксът съ- предава гр. συγ-.

тръжъникъ, -а м. (2) сараф, банкер τραπεζίτης: ни вѡ ѡβινιχχ' сλ ѣже не вѣзѣкѣстити вмиъ весь съвѣтъ ѡжѣи· нж ѡ вѣдахъ сребрѡ тръжѣникомъ (τοὺς τραπεζίτας) (62a).

От КСП лексемата е налице в Зогр, Мар, Асем, Сав, ЗогрПал. и предава гръцката дума τραπεζίτης. В SJS са отбелязани употреби в Охр; Слепч; Мак; Шишат; Христ с друго гръцко съответствие. Лексемата е налице и в словата на авва Доротей.

оученикъ, -а м. (9) ученик μαθητής: ѡ вѣди павловъ оученикъ (μαθητής)· ѡ поревноуи гласы ѡны ѡже вѣженаа ѡ довлаственаа вѣзѣпи дша (61a).

Лексемата е налице в голяма част от КСП – Зогр, Мар, Асем, Сав, Боян, СинЕвх; Клоц, Супр, Унд, Новг, МакЛ. В SJS са отбелязани употреби в Слепч и Охр. У Срезневски – в ГрНаз11в. Лексемата е налице и в КлОхр; Симсб; ЙЕБог; ЙЕШест; ЙЕСл; ЕфрС; ПрКоз; Прор; ИПал; БорСнд; МанХр; Дор; ЕвтТ; ГЦЖСтД; ГЦПСЕ; МПКипр.

язвъникъ, -а м. (1) човек, който е бичуван; негодник μαστιγίας: ѡкоже нѣкыж оубѣгы ѡ язвъники (μαστιγίας), тѣлесныимъ вѣвѣженіемъ вѣсѣмъ проѡвлени твѡра· (88б).

Лексемата е регистрирана единствено у Миклошич, без да се посочи конкретен паметник. Липсата ѡ в източниците, които се използват за сравнение, показва, че тя е новообразуване в езика. Вероятна мотивираща дума е прилагателното име язвънъ – „наранен, покрит с рани“, което присъства в някои КСП – Супр, СинПс, а също и в редица по-късни паметници. Както е известно, голяма част от лексемите от тази лексико-семантична група са мотивирани от прилагателни имена.

Освен еднокоренните производни съществителни имена за лица, образувани със суфикси -ъникъ/-юникъ, в антиюдейските слова са налице и четири лексеми композита.

богопротивникъ, -а м. (1) противник на бога αντίθεος: вѡ же ѡкоже глѣте лѣстѣа ѡ богопротивника нѣкоѣго распѣше, не тѣчѣж не влѡйсѡкоуѣствѡуѣте ниже почитаѣми вѣкаѣте (95a). Лексемата липсва в КСП, където са налице множество сложни думи с първи компонент бого-. В Супрасълския сборник са регистрирани две лексеми с първи компонент бого- – боговоръць и богосваръникъ, които имат значение „богоборец“ и предават гр. θεομάχος. Лексемата богопротивникъ липсва и у Срезневски.

Налице единствено в ЕфрС, където обаче превежда гр. θεομάχος. В нашия случай чрез *вогoпрoтивъникъ* се предава гр. ἀντίθεος – „противен, враждебен на бога“. Акцентът в значението е върху противопоставянето на божеството. При образуването на преводнатата сложна дума се разменят местата на съставлящите я компоненти, понеже базисното значение на композитните образувания се носи от втория компонент. Вторият компонент – *прoтивъникъ* – представлява самостоятелна дума с доста широка употреба.

законоположъникъ, -а м. (2) законодател νομοθέτης: ἴκο не законопрѣстѣпенъ нѣкъи вѣ заколенъи· нъ самъи законоположъникъ (95б).

Лексемата е калкира точно νομοθέτης. В КСП липсва. В тях обаче се срещат сложни думи с първи компонент *законо-*. В Синайския псалтир същата гръцка дума е преведена чрез композита *законодавецъ*. В Супрасълския сборник е налице съществителното *законоположение*, което предава гр. νομοθεσία. У Срезневски *законоположъникъ* е регистрирано в Мин1097, НикПанд – за гр. νομοθέτης. Лексемата е налице и в Симсб; Евт; ГЦ¹⁰.

земедѣльникъ, а м. (1) земеделец γεωργός: зане и ѿ земедѣльникъ трoудoлюбнѣи· вьнегда имать съвѣдствoуѣщѣи потокъ прѣвѣлащѣ тѣхъ земедѣльства (63б).

Сложната дума е калка на гр. γεωργός и принадлежи към редките думи в езика. В КСП липсва, в тях не са регистрирани композитни образувания с първи компонент *земе-*. Лексемата отсъства и в по-късни паметници, които се разглеждат у Срезневски. У Миклошич е регистрирана в ръкопис, съдържащ Диалози на папа Григорий и дякон Петър, 16 в., с гр. съотв. γεωργός. У ГЦ е налице словообразователния синоним *земедѣльць*, а в Дор – *земедѣлатель*, чрез което се превежда гр. γεωργός.

племенoначальникъ, -а м. (1) племенoначалник φύλαρχος: вѣ мѣсто во ѿвсифа снoвѣ ѣго ѣфрѣ и манасѣ, вьшъж племенoначальники (108а).

Лексемата представлява калка на гр. φύλαρχος. Липсва във всички източници, които се използват за сравнение. В КСП отсъства *племено-* като първи компонент за образуване на сложни думи. При *племенoначальникъ* вторият компонент, който „се явява семантическо ядро на сложението“ (Цейтлин 1986: 215), съществува като самостоятелна дума, позната на

¹⁰ Данни за сложните думи у Цамблук черпим от: Спасова, М. Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблук. В. Търново, 1999 (=ГЦ).

книжовната традиция, и тя е регистрирана в антиюдейските слова, като предава гр. ἄρχων.

Образуваните със суфикси **-ъникъ/-юникъ** съществителни имена за лица представляват най-многобройната лексико-семантична група сред съществителните имена за лица, регистрирани в превода на антиюдейските слова на Йоан Златоуст. Това показва, че тази група продължава да се отличава с висока продуктивност и на един по-късен етап от развитието на българския език. Лексико-семантичната група включва 36 лексеми (със суфикс **-ъникъ** са образувани 33 лексеми; със суфикс **-юникъ** – 3). По-малко от половината от тях – 15 – липсват в КСП и са регистрирани в по-късни ръкописи, което демонстрира продуктивността на тази лексико-семантична група и постепенното ѝ обогатяване с нови лексеми. Две думи не са фиксирани в нито един от паметниците, които се използват за съпоставка – **сѣкръвъникъ** и композитата **племенначальникъ**, които могат да бъдат определени като неологизми. Към редките думи отнасяме **неподобъникъ**, **газвъникъ**, **богопротивникъ**, **земедѣльникъ**, които са регистрирани само в един паметник.

Някои лексеми имат нови значения, непознати на книжовната традиция. Лексемата **плѣньникъ** превежда гр. ἄνδραποδιστής, като нейна мотивираща дума в случая е глаголят **плѣнити**. Думата **ратъникъ** предава гр. δῆμιος, което е свидетелство за развитието на значението от „неприятел, враг“ към общото „войник“. Лексемата **неподобъникъ** придобива терминологично значение, за да означа привържениците на определено еретическо учение.

В изследването си, посветено на лексиката на КСП, Р. Цейтлин разделя съществителните имена за лица, образувани със суфикси **-ъникъ/-юникъ**, на пет групи в семантично отношение. Ексцерпирани от антиюдейските слова лексеми се вписват в така очертаните семантични групи, затова ще ги разгледаме последователно. Първата група включва „съществителни, изразяващи лице според рода на неговата дейност, професия, според неговото обичайно занятие“ (Цейтлин 1986: 140). Тази група е най-многобройна в КСП. От регистрираните в антиюдейските слова лексеми към тази семантична група можем да отнесем следните: **богопротивникъ**, **вѣсадъникъ**, **законоположъникъ**, **законъникъ**, **земедѣльникъ**, **корабъникъ**, **крѣчьмъникъ**, **обатанъникъ**, **племенначальникъ**, **проповѣдъникъ**, **разконникъ**, **ратъникъ**, **свѣщенъникъ**, **трѣжьникъ**. Втората семантична група според Цейтлин „включва имена със значение лице според отношението към някого, според рода на неговото влияние, въздействие върху ня-

кого“ (Цейтлин 1986: 140). Към нея можем да присъединим: *клеветникъ*, *начальникъ*, *прѣльстникъ*. Третата група представя „съществителни със значение на лице, което изпитва върху себе си нечие участие, отношение, въздействие, явява се обект на нечие влияние, въздействие“ (Цейтлин 1986: 141). Тук е мястото на *любимникъ*, *мжчѣникъ*, *осъждѣникъ*, *оученикъ*. Четвъртата група обединява „думи със значение лице като носител на определени качества, отличителни свойства, определено състояние, характерно за него“ (Цейтлин 1986: 142). Към тази група отнасяме: *грѣшникъ*, *матѣжѣникъ*, *навѣтъникъ*, *неподобѣникъ*, *отъстѣпѣникъ*, *изъвъникъ*. Петата и последна група включва „дума изразяваща лице според неговото отношение към обществото, според неговото социално положение.“ (Цейтлин 1986: 143). Тук поставяме лексемите: *наслѣдѣникъ*, *овъщѣникъ*, *оглагольѣникъ*, *плѣнѣникъ*, *подържѣникъ*, *прѣимѣникъ*, *сѣкровѣникъ*, *сѣнаслѣдѣникъ*, *сѣродѣникъ*. Присъединяването на някои от лексемите към определена семантична група е в известна степен условно, защото имат междинно значение.

Лексемите от тази лексико-семантична група по правило не калкират гръцки думи. Случаите на калкиране при енокоренните съществителни имена за лица са по-скоро изключение, напр. *сѣкровѣникъ*, *сѣродѣникъ*. Лексемите композита от тази група представляват калки на гръцките думи, които превеждат.

Образуваните със суфикси *-ѣникъ/-ѣникъ* лексеми най-често предават гръцки имена на *-ος*, втори по честота са тези на *-της*, по-рядко се срещат думи, окончаваци на *-ευς*, *-ων*, *-υξ*, *-ιος*. В изследването си върху лексиката на старобългарските паметници Цейтлин отбелязва липсата на връзка на лексемите от тази лексико-семантична група с определен гръцки словообразователен модел и посочва, че преводът на старобългарски при тях „се е осъществявал по думи, а не по морфеми“ (Цейтлин 1986: 147).

Наблюденията върху съществителните имена за лица, образувани със суфикси *-ѣникъ/-ѣникъ*, регистрирани в антиюдейските слова на Йоан Златоуст, са част от цялостно проучване върху съществителните имена за лица в този паметник и добавят известна информация по отношение на развитието на лексикалната система на българския език в диахронен план.

Съкращения

Асем – Асеманиево евангелие
Бол – Болонски псалтир
Боян – Боянски палимпсест
ГАмарт – Хроника на Георги Амартол
Гр. – гръцко
Гр. съотв. – гръцко съответствие
ГрНаз11в. – 13 слова на Григорий Богослов от 11 в.
ГрНаз14в. – 13 слова на Григорий Богослов от 14 в. с тълкувания
ГригПар – Григоровичев паримейник
Деян – Деяния на светите апостоли
Ен – Енински апостол
ЕфрКрмч – Ефремова кормчая от 12 в.
ЕфрСир13 в. – Паренесис на Ефрем Сирин в препис от 13 в.
Златостр – Златоструй
Зогр – Зографско евангелие
ЗогрПал – Зографски палимпсест
Изб1073 – Изборник от 1073 г.
Изх – Изход
ЙоЕкзБог – „Богословие“ на Йоан Дамаскин в превод на Йоан Екзарх
ЙЗлат14 в. – Поучения на Йоан Златоуст в ркп. От 14 в.
Клоц – Клоцов сборник
1 Кор. – Първо послание на ап. Павел до Коринтяните
Лобк – Лобковицки псалтир
Мак – Македонски апостол
МакЛ – Македонски лист
Мар – Маринско евангелие
Мин1096 – Служебен миней за септември от 1096 г.
Мин1097 – Служебен миней за ноември от 1097 г.
НикПанд – Пандекти на Никон Черногорец по ръкопис от 13 в.
Новг – Новгородски листи
Охр – Охридски апостол
ПандАнт – Пандекти на Антиох от 11 в.
Пар – Парижки псалтир
Пог – Погодинов псалтир
Рил – Рилски листове
Сав – Савина книга
Сб1076 – Сборник от 1076 г.
СинЕвх – Синайски евхологий
СинПат11в. – Синайски патерик от 11 в.
СинПс – Синайски псалтир
Слепч – Слепченски апостол
Супр – Супрасълски сборник
Унд – листи на Ундолски

УстКрм – Устюжка кормчая от 13 в.
Хил – Хилендарски листи
Христ – Християнополски апостол
Шишат – Шишатоваци апостол

Литература

- Ангелов, 1980: Ангелов., Б. Търновският книжовник Дионисий Дивни. – В: Старобългарска литература. 1980, кн.7, 54–62. [Angelov, B. Tarnovskiyat knizhovnik Dionisiy Divni. – V: Strobalgarska literatura. 1980, kn. 7, 54–62.]
- Давидов, 1976: Давидов, А. Речник-индекс на Презвитер Козма. София: БАН, 1976. [Davidov, A. Rechnik-indeks na Prezviter Kozma. Sofiya: BAN, 1976.]
- Давидов и др., 1983: Давидов, А., Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. София: БАН, 1983. [Davidov, A., G. Danchev, N. Doncheva-Panayotova, P. Kovacheva, T. Gencheva. Zhitie na Stefan Dechanski ot Grigoriy Tsamblak. Sofiya: BAN, 1983.]
- Димитров, 2010: Димитров, К. Речник-индекс на словата на авва Доротей. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010. [Dimitrov, K. Rechnik-indeks na slovata na avva Dorotey. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2010.]
- Ефимова, 2006: Ефимова, В. С. Старославянская словообразовательная морфемика. Москва: Институт славяноведения РАН, 2006. [Yefimova, V. S. Staroslavyanskaya slovoobrazovatel'naya morfemika. Moskva: Institut slavyanovyadeniya RAN, 2006.]
- Златанова, 1998: Златанова, Р. Книга на дванадесетте пророци с тълкования. (Старобългарският превод на Стария завет. т.1.) София: АИ „Марин Дринов“, 1998. [Zlatanova, R. Kniga na dvanadesette prorotsi s talkovaniya. (Starobalgarskiyat prevod na Stariya zavet. t.1.) Sofiya: AI „Marin Drinov“, 1998.]
- Златарски, 1904: Златарски, В. Н. Житието на св. Теодосия Търновски. – В: СбНУ, 2(20), 1904, 19–27. [Zlatarski, V. N. Zhitieto na sv. Teodosiya Tarnovski. – V: SbNU, 2(20), 1904, 19–27.]
- Иванов, 1936: Иванов, Й. Жития на св. Ивана Рилски – В: Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, 32, 1936, 28–37. [Ivanov, Y. Zhitiya na sv. Ivana Rilski – V: Godishnik na Sofiyskiya universitet, Istoriko-filologicheski fakultet, 32, 1936, 28–37.]
- Иванова-Мирчева, 1971: Иванова-Мирчева, Д. Йоан Екзарх Български. Слова. София: БАН, 1971. [Ivanova-Mircheva, D. Yoan Ekzarh Balgarski. Slova. Sofiya: BAN, 1971.]
- Калайдович и др., 1825: Калайдович, К., П. Строев. Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке тайного советника, сенатора, двора его императорского величества, действительного камергера и кавалера графа Феодора Андреевича Толстого.

- Москва, 1825. [Kalaydovich, K., P. Stroyev. *Obstoyatel'noye opisaniye slavyano-rossiyskikh rukopisey, khranyashchikhsya v Moskve v biblioteke taynogo sovetnika, senatora, dvora yego imperatorskago velichestva, deystvitel'nago kammergera i kavalera grafa Feodora Andreyevicha Tolstogo*. Moskva, 1825.]
- Калужняцки, 2010: Калужняцки, Е. Съчинения на българския патриарх Евтимий (1375–1393). В.Търново: ПИК, УИ „Св. св. Кирил и Методий”, 2010. [Kaluzhnyatski, E. *Sachineniya na balgarskiya patriarh Evtimiy (1375–1393)*. V. Tarnovo: PИK, UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 2010.]
- Павлова, 1994: Павлова, Р. Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век. (Кирило-Методиевски студии. Кн.9). София: БАН, 1994. [Pavlova, R. *Petar Chernorizets. Starobalgarski pisatel ot X vek*. (Kirilo-Metodievski studii. Kn.9). Sofiya: BAN, 1994.]
- Русев и др., 1966: Русев, П., А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и старата румънска литература. София: БАН, 1966. [Rusev, P., A. Davidov. *Grigoriy Tsamblak v Rumaniya i starata rumanska literatura*. Sofiya: BAN, 1966.]
- Русев и др., 1971: Русев, П., И. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. София: БАН, 1971. [Rusev, P., I. Galabov, A. Davidov, G. Danchev. *Pohvalno slovo za Evtimiy ot Grigoriy Tsamblak*. Sofiya: BAN, 1971.]
- Русев, 1983: Русев, П. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. София: БАН, 1983. [Rusev, P. *Eстетика i maystorstvo na pisatelite ot Evtimievata knizhovna shkola*. Sofiya: BAN, 1983.]
- Симеонов, 1993: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. Речник-индекс. София: БАН, 1993. [Simeonov sbornik (po Svetoslavoviya prepis ot 1073 g.). T. 2. *Rechnik-indeks*. Sofiya: BAN, 1993.]
- Спасова, 1999: Спасова, М. Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак. В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий”, 1999. [Spasova, M. *Slozhnite dumy v sachineniyata na Grigoriy Tsamblak*. V. Tarnovo, UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 1999.]
- Спасова, 2009: Спасова, М. Приписка с името на книжовника Дионисий в български ръкопис от 1355/1365 г. – В: „България, земя на блажени...” In *memoriam Professoris Iordani Andreevi*. Международна конференция в памет на проф. дин Йордан Андреев. В. Търново: Ивис, 2009, 423–433. [Spasova, M. *Pripiska s imeto na knizhovnika Dionisiy v balgarski rakopis ot 1355/1365 g.* – V: „Balgariya, zemya na blazheni...” In *memoriam Professoris Iordani Andreevi. Mezhdunarodna konferentsiya v pamet na prof. din Yordan Andreev*. V. Tarnovo: Ivis, 2009, 423–433.]
- Среднобългарски, 1988: Среднеболгарский перевод хроники Константина Манассии в славянских литературах. София: БАН, 1988. [Srednebolgarskiy perevod khroniki Konstantina Manassii v slavyanskikh literaturakh. Sofiya: BAN, 1988.]

- Срезневски, 1893–1912: Срезневский, И.И. Материалы для словаря древне-русского языка. СПб., 1893–1912. [Sreznevskiy, I.I. Materialy dlya slovaryu drevne-russkago yazyka. SPb., 1893–1912.]
- Станков, 1994: Станков, Р. Лексика Исторической Палеи. В. Търново: ПИК, 1994. [Stankov, R. Leksika Istoricheskoj Palei. V. Tarnovo: PIK, 1994.]
- Старобългарски, 1999–2009: Старобългарски речник.Т.1(а-н) – Т.2(о-ѵ). София: „Валентин Траянов”, 1999–2009. [Starobalgarski rechnik.Т.1(а-н) – Т.2(о-ѵ). Sofiya: „Valentin Trayanov”, 1999–2009.]
- Старославянски, 1994: Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Москва: Русский язык, 1994. [Staroslavjanskiy slovary (po rukopisyam X–XI vekov). Moskva: Russkiy yazayk, 1994.]
- Тотоманова и др., 2015: Тотоманова, А., И. Христов. Речник-индекс на словоформите в Бориловия синодик. София: „ГРАФИС – Ал. Жеков”, 2015. [Totomanova, A., I. Hristov. Rechnik-indeks na slovoformite v Boriloviya sinodik. Sofiya: „GRAFIS – Al. Zhekov”, 2015.]
- Христова, 1994: Христова, И. Речник на словата на Климент Охридски. София: УИ „Климент Охридски”, 1994. [Hristova, I. Rechnik na slovata na Kliment Ohridski. Sofiya: UI „Kliment Ohridski”, 1994.]
- Цейтлин, 1986: Цейтлин, Р. М. Лексика древнеболгарских рукописей. София: БАН, 1986. [Tseytlin, R. M. Leksika drevnebolgarskikh rukopisey. Sofiya: BAN, 1986.]
- Aitzetmüller, R. Das Hexameron des Exarchen Johannes. 1–7. Graz. 1958–1975.
- Miklosich, F. Lexikon palaeoslovenico – graeco – latinum. Vindobonae, 1862–1865.
- Paraenesis. Die altbulgarische Übersetzung von werken Ephraims des Syrers. Bd. 1 – 5. Freiburg, 1984–1990.
- Sadnik, L. Des hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδοξοῦ πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. 1–4, Wiesbaden – Freiburg, 1967–1983.
- Slovník jazyka staroslověnského. 1–4. Praha: Nakladatelství československé Akademie ved, 1958–1997.